

Projecten Overig Lichtkogel Trendwatch

Pleidooi voor herstel van gemeenschapszin

Pleidooi voor herstel van gemeenschapszin

Onze identiteit ontstaat in wisselwerking met onze omgeving. Als de omgeving verandert, heeft dat gevolgen voor onze identiteit en hoe we ons verhouden tot anderen, zegt de Vlaamse psychoanalyticus Paul Verhaeghe. Wat betekent dat voor RWS?

In zijn boek *Identiteit* (uitgave De Bezige Bij, 2012) beschrijft Verhaeghe de mens als een sociaal dier met twee tegengestelde gedragstendensen: solidariteit en groepsvorming enerzijds, en autonomie en individualisme anderzijds. De maatschappij bepaalt de meest dominante tendens, die onze identiteit vervolgens verder inkleurt.

Een korte terugblik in de geschiedenis leert dat onze samenleving zich – tot begin jaren zestig van de vorige eeuw – kenmerkte door een collectief zoeken naar veiligheid en stabiliteit. Het gevolg daarvan was dat mensen zich onderling aanpasten, met groepsvorming als resultaat.

Toen dat als te benauwend werd ervaren, zetten enkele vernieuwers zich daartegen af. Daardoor verlegden ze de maatschappelijke koers naar meer autonomie en keuzevrijheid. Het individu werd belangrijker dan de groep, en materiële levensdoelen stonden voorop.

Doorgeslagen marktdenken

De neoliberale economie die zich daar later op entte, bepaalt volgens Verhaeghe nu ons leven, onze identiteit en de manier waarop we met elkaar omgaan. Wat hem betreft is die neoliberale economie echter doorgeslagen, en staan we als maatschappij opnieuw op een kantelpunt in de evolutie van onze identiteit.

U beschrijft maatschappelijke golfbewegingen en constateert dat we in een doorgeslagen neoliberale samenleving terecht zijn gekomen. Waaruit blijkt dat?

‘Het motto van die neoliberale economie is “eigen ik eerst”; wij moeten zoveel mogelijk profiteren. Het sleutelwoord is vermarkting, of marktdenken. Dat principe wordt ver doorgevoerd, ook voor zaken waar marktdenken helemaal niet thuishoort, zoals het onderwijs, de zorg, het openbaar vervoer en de energievoorziening. De markt heeft namelijk maar één doel, en dat is het maken van winst. En dat is niet het primaire doel van collectieve dienstverleners.’

‘Marktdenken gaat bovendien uit van concurrentie, het tegen elkaar uitspelen van individuen. Dat staat haaks op de bedoeling van een organisatie die gericht is op het belang van de gemeenschap. Dat marktdenken efficiëntiewinst oplevert, is een groot misverstand. Efficiëntie en winst staan haaks op elkaar. Het beste voorbeeld dat het principe niet werkt, is de economische crisis; winst op korte termijn, een ramp op middellange termijn. Marktdenken werkt al helemaal niet voor collectieve voorzieningen, en wellicht ook niet voor Rijkswaterstaat.’

Paul Verhaeghe

Dynamic links

'Toch zit het marktdenken in onze hele omgeving. We spiegelen ons dus dagelijks aan deze neoliberale context. Dat het marktdenken is doorgeslagen blijkt uit het feit dat we ook onszelf en anderen in termen van marktdenken zijn gaan bekijken: we "investeren" in een relatie, en het nieuwe scheldwoord is "loser"...'

Nauwelijks identificatie met organisatie

Hoe vertaalt zich dat op de werkvloer van organisaties?

'Marktdenken betekent altijd een tegenstelling tussen het individu en de organisatie, want beide partijen denken vanuit winstmaximalisatie. "Wat kan ik er maximaal uit halen? Kan ik ergens anders nog meer krijgen?" Winstmaximalisatie wordt vaak vermomd als efficiëntie, maar dat is het niet. Het gevolg van het marktdenken in organisaties is namelijk dat werknemers zich als "rationele spelers" gedragen in plaats van als team, en zich nauwelijks met de organisatie identificeren. Doordat ze zich niet verbonden voelen, nemen ze geen collectieve verantwoordelijkheid. De tegenstelling tussen individuen en de organisatie veroorzaakt wantrouwen. Vandaar de toenemende controles, met als gevolg dat meten en cijfers een papieren werkelijkheid creëren, op basis waarvan top-downbeslissingen worden genomen.'

De trend is dat medewerkers zich steeds meer als ZZP'ers in een organisatie gaan gedragen. Is dat ook een vorm van doorgeslagen liberaal marktdenken? Wat zijn de gevolgen?

'Vermoedelijk is dit isoleren van medewerkers tot ZZP'ers een illustratie van de oppositie tussen het individu en de organisatie. Daarbij werken medewerkers afzonderlijk, en ze worden individueel beoordeeld. Medewerkers werken niet samen in teams, collega's zijn concurrenten. Als de trend inderdaad zo zou uitpakken, heeft dat negatieve effecten op de psyche van de medewerkers, en dus op de productiviteit van de organisatie. De normale sociale verbanden op de werkvloer worden dan namelijk doorgeknipt. Dat gaat in tegen datgene waar we ons als mens goed bij voelen, namelijk dragende sociale verbanden. Let wel, ik wil niet de indruk wekken dat ik tegen zaken als individuele beoordeling of concurrentie ben. De situatie waarin deze instrumenten worden gebruikt bepaalt of ze interessant of gevaarlijk zijn.'

Sleutelwoord: verbinding

U hebt het in uw boek over 'herbronning'. Is dat een alternatief voor het neoliberale marktdenken in organisaties?

'Herbronning houdt in dat we terugkeren naar enkele goede ideeën van vroeger, maar die wel een eigentijdse, moderne vorm geven. In plaats van organisatie gebruik ik liever het woord gemeenschap. Illustratief is de relatie tussen het individu en de gemeenschap, waarbij het sleutelwoord verbinding is. In de verhouding tussen het individu en de gemeenschap is er weliswaar een spanningsveld, maar daar halen beide partijen winst uit. Het individu stelt namelijk zijn kennis en ervaring in ten dienste van de gemeenschap, de gemeenschap geeft het individu daarvoor de nodige erkenning, autonomie en vertrouwen. Het individu voelt zich daardoor verbonden met de gemeenschappelijke doelen van de gemeenschap.'

'Een voorbeeld waarbij men is overgestapt naar deze nieuwe vorm van werken is het Vlaamse ministerie van Sociale Zaken. Topambtenaar Frank van Massenhove transformeerde het saaiste ministerie tot een van de meest aantrekkelijke en efficiënte werkplekken bij de Belgische overheid, en hij publiceerde er een boek over (De collega's werken thuis). Het ministerie draait tegenwoordig volledig op basis van samenwerking, vertrouwen en identificatie, daarbij geholpen door moderne technische voorzieningen zoals internet. Een meerderheid van de mensen werkt (online) vanuit thuis, en komt slechts een of twee dagen per week bewust samen op kantoor. In zes jaar tijd zijn alle achterstanden in dossiers weggewerkt, is het ziekteverzuim gedaald, en hangt er een betere werksfeer.'

Nieuwe keuzes maken

U stelt dat we als maatschappij op de wip zitten, en (moeten) overgaan naar een nieuwe fase. Heeft het marktdenken daar nog wel een plaats in?

'De markt heeft natuurlijk een belangrijke plaats, maar het marktdenken moet zich focussen op de markt als zodanig. Daar loopt het nu grondig mis. Wij hebben helemaal geen vrije markt, maar een gedereguleerde markt. Dat is iets totaal anders. We moeten dus weer terug naar een systeem waarin de markt inderdaad een vrije markt is. Dat is een taak van politici die zich boven de economie moeten plaatsen, in plaats van politici die zich opstellen als dienstknechten van de economie.'

'Toch kunnen we maatschappelijk gewenste veranderingen niet alleen op het bordje van politici en economen leggen. Net zoals veertig jaar geleden een handjevol mensen zich ging afzetten tegen de toenmalige groepsdwang en het verplichte conformisme, zullen wij op onze beurt nieuwe keuzes moeten maken voor meer duurzaamheid en solidariteit. Ieder van ons, elk op zijn eigen niveau, bij voorkeur in onze eigen onmiddellijke omgeving. Het mooie is dat we ons daardoor als individu beter en meer autonoom zullen gaan voelen.'